

Nürnbergi festőműhelyek öröksége

A Praun-gyűjtemény rajzai a Szépművészeti Múzeumban

A Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményében őrzött művek egyik összefüggő, mintegy négyszáz német és olasz rajzból álló egységének provenienciája egészen az 1548 és 1616 között élt Paulus II. Praun nürnbergi selyemkereskedő gyűjtőtevékenységéig visszavezethető.¹ A főként 16. századi, és néhány ennél korábbi mű együttesét 1804 körül Johann Friedrich Frauenholz nürnbergi műkereskedőtől vásárolta meg Esterházy Miklós, majd az ő gyűjteményével a rajzok 1871-ben az Országos Képtárba, a Szépművészeti Múzeum megnyitásakor, 1906-ban pedig a jelenlegi őrzési helyükre kerültek. A kollekciónak vizsgálata, Paulus Praun ízlésének, gyűjtői érdeklődésének kutatása nyomán visszajutunk Dürer szülővárosába, mindössze fél évszázaddal az ő halála utáni időszakba, amikor a Dürer-művek Európa-szerte mind a főúri, mind a polgári műgyűjtemények legkeresettebb darabjai közé tartoztak.² A Praun által összeállított műtárgyegyüttes csupán egyike volt Nürnberg jó néhány korabeli gyűjteményének,³ és Dürer művei csak viszonylag kis számban voltak a textilereskedő tulajdonában. Szemben Willibald Imhoff-fal, aki gyermekének keresztanyjától, Ursula Dürertől (Endres Dürer

özvegyétől), valamint Paulus Koler leszármazottaitól nagyszámú Dürer-rajzot vásárolt, amelyeket később II. Rudolf császár szerzett meg az Imhoff-örökösöktől.⁴

A Praun család a 14. századtól élt Nürnbergben textilereskedőként, és tagjai sokáig nemesfémeket, üvegtárgyakat, déligyümölcsöt és fűszereket is forgalmaztak.⁵ A 15. században élt Hans Praun (1432–1492) nemzetközi kereskedelmi hálózatot épített ki, a drága selyemszövetekre pedig Paulus apja, Stephan II. specializálódott.⁶ Sikeres üzletemberként jelentősen növelte a családi vagyont, és jó néhány értékes műtárggyal ő alapozta meg a gyűjteményt, amelyet Paulusra hagyott. Amikor halála után Paulus Praun és fivéréi átvették a cég irányítását, már Bolognában is létezett kirendeltségük, és továbbra is az itáliai selyemtextíliákkal való jövedelmező kereskedelemre szorítkoztak. Paulus Praunnak azok után is sikerült megtartania bolognai pozícióját, hogy a selyemgyártás körüli titoktartási szigorítások és az itáliai kereskedők monopóliumra való törekvései során a Praun család egyes tagjait az olasz vetélytársak az inkvizíció segítségével elűzték a városból.⁷ Paulus viszont az 1590-es évek végén Bolognába költözött, és ott is érte

1 *Kunst des Sammelns: Das Praunsche Kabinett. Meisterwerke von Dürer bis Carracci.* Hg. von Katrin ACHILLES-SYNDRAM, et al. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 1994 (=ACHILLES-SYNDRAM 1994a); *Die Kunstsammlung des Paulus Praun. Die Inventare von 1616 und 1719.* Hg. von Katrin ACHILLES-SYNDRAM. Nürnberg, Selbstverlag des Stadtrats zu Nürnberg, 1994 (=ACHILLES-SYNDRAM 1994b); Katrin ACHILLES-SYNDRAM: *Die Zeichnungssammlung des Nürnberger Kaufmanns Paulus II Praun (1548–1616). Versuch einer Rekonstruktion.* Berlin, Technische Universität, 1995. (PhD-disszertáció, microfiche).

2 A Dürer-recepció kiterjedt irodalmából például legutóbb Anja GREBE: *Dürer, die Geschichte seines Ruhms.* Petersberg, Imhof, 2013. 43–113, 280–290.

3 Például Béatrice HERNAD: *Die Graphiksammlung des Humanisten Hartmann Schedel.* München, Prestel, 1990; Peter FLEISCHMANN: *Anmerkungen zum Patriziat und zu Kunstsammlungen des 16.*

Jahrhunderts in Nürnberg.

In: ACHILLES-SYNDRAM 1994a (ld. 1. j.) 13–24; Horst POHL: *Willibald Imhoff, Enkel und Erbe Willibald Pirckheimers.* Nürnberg, Selbstverlag des Stadtrats, 1992; Hendrik BUDDÉ: *Die Kunstsammlung des Nürnberger Patriziers Willibald Imhoff unter besonderer Berücksichtigung der Werke Albrecht Dürers.* Münster, LIT, 1996.

4 Willibald Imhoff a nagyapjától, Willibald Pirckheimertől a könyvtárat örökölte, de Dürer-műveket feltehetően nem. BUDDÉ 1996 (ld. 3. j.) 125–128.

5 ACHILLES-SYNDRAM 1994b (ld. 1. j.) XI.

6 Katrin ACHILLES-SYNDRAM: „... und sonderlich von großen stuckhen nichts bey mir vorhanden ist.“ Die Sammlung Praun als kunst- und kulturgeschichtliches Dokument. In: ACHILLES-SYNDRAM 1994a (ld. 1. j.) 37.

7 Uo. 38.

a halál 1616-ban. Mivel többnyire a lakókörnyezetében szerezte be a műtárgyakat, elsősorban nürnbergi és környékbeli, illetve itáliai, főként emiliai festményeket, szobrokat és rajzokat, metszeteket vásárolt.

A Praun-gyűjtemény az eredetileg mintegy tízezer műtárgyával: festményekkel, szobrokkal, rajzokkal, sokszorosított grafikákkal (ezek száma hatezer körüli volt), gemmákkal, valamint antik arany-, ezüst- és réz-érmekkel a legnagyobbnak számított Nürnbergben.⁸ A gyűjteményt Paulus Praun 1616-ban, röviddel a halála előtt Bolognából hazaszállíttatta Nürnbergbe, a család Weinmarkton, a Sebald-templom tőzsomszédságában álló, reprezentatív polgárházába. Végrendeletében Praun egy jogi lehetőségre támaszkodva (ún. *Vorschickung*) örökre elidegeníthetetlené nyilvánította a kollekción, amelyet az örökösök ugyanebben a házban voltak kötelesek megőrizni. E rendelkezésben tükröződött Praunak az a szándéka, amely már a gyűjtői tevékenységét is bevallottan motiválta: a kulturális javak felhalmozásával elő kívánta segíteni a Praun kereskedőcsalád társadalmi felemelkedését, a nemesi cím megszerzését, és tagjainak lehetőséget akart biztosítani arra, hogy a jövőben tekintélyes politikai szerepet vállaljanak.⁹ Mivel Paulus leszármazottai alig érdeklődtek a képzőművészetek iránt, egy 1616-os, majd egy száz évvel későbbi, 1719-es leltárba vételesen kívül nem sokat törődtek a műtárgyakkal, a végrendelet határozatát viszont a 18. század végéig betartották, illetve a korábban a nagyközönség elől elzárt műtárgygyűjtést a 18. század elejétől nyilvánossá tették. A Praun házban 1797-ben Johann Wolfgang Goethe is látogatást tett.¹⁰

Amikor az 1770-es években az örökösök az egyre költségesebben fenntartható gyűjtemény értékesítéséről határoztak, megbízták a nürnbergi jogászt és polihisztor, Christoph Gottlieb von Murr, hogy készítsen a még mindig a Weinmarkton őrzött kollekción darabjairól egy aktuális jegyzéket, amely kinyomtatva segítheti majd az eladást. Amint azt Katrin Achilles-Syndram megállapította, Murr elsősorban a korábbi, kéziratos leltárakra hagyatkozott, csak a gemmákat és az éremgyűjteményt dolgozta fel részletesebben, illetve az előzőeknél lényegesen több információt közölt a rajzokról is.¹¹ Értékkitéleteiben Murrt az a tény is vezette, hogy a megbízói tíz százalék nyereséget ígértek neki az eladások után. Így a

1. **Albrecht Altdorfer:** *Szent Borbála*, 1517
Budapest, Szépművészeti Múzeum

másolatokat is eredetikként tüntette fel, és egy-egy jól csengő név, például Düreré, Michelangelóé, Raffaellóé vagy Tintorettóé sokszor indokolatlanul szerepel. Nem megbízhatóak az adatai a darabok provenienciájára vonatkozóan sem: nagyobb műtárgygyűjtésről állította, hogy Dürer hagyatékából származik, jóllehet ez az eredet csupán kevés esetben igazolható, és az sem igaz, hogy jó néhány mű egykor Wenzel Jamnitzer nürnbergi ötvösművész tulajdonából került Praunhoz.¹²

Murr tanácsára az eladást serkentendő a Praun család a Prestel házaspárral faksimile reprodukciókat készíttetett a legszebb rajzokról, amelyek két albumban jelentek meg 1780-ban és 1782-ben.¹³ Az első mappa negyvennyolc rajzot tartalmazott, mindet a Praun-gyűjteményből, a másodikban viszont a reprodukált műveket más kollek-

8 Rainer SCHÖCH: „Die kostbarste unter allen nürnbergischen Kunstkammern.“ Glanz und Ende des Praunschen Kabinetts. In: *ACHILLES-SYNDRAM* 1994a (ld. 1. j.) 25.

9 *ACHILLES-SYNDRAM* 1994b (ld. 1. j.) XV.

10 Fritz SCHNELBÖGL: Goethe und Nürnberg. *Mitteilungen des Vereins*

für Geschichte der Stadt Nürnberg, 65. 1978. 317.

11 *ACHILLES-SYNDRAM* 1994a (ld. 1. j.) 41.

12 Uo. 41–42.

13 Johann Gottlieb PRESTEL–Maria Catharina PRESTEL: *Dessins des meilleurs peintres d'Italie, d'Allemagne et des Pays-Bas du cabinet de Monsieur*

2. **Johann Gottlieb Prestel:** Altdorfer rajzának tükörképes reprodukciója, 1782
Budapest, Szépművészeti Múzeum

ciók darabjaival vegyítették. Az aquatinta és rézkarc technikával nyomtatott grafikákkal Johann Gottlieb és Maria Catharina Prestel a rajzok hű visszaadására törekedtek. Olyan sikerrel, hogy a szakirodalomban az elmúlt évtizedekben is előfordult, hogy eredeti rajzként szerepelt egy-egy faksimile reprodukció annak ellenére, hogy az tükörképesen adja vissza a másolt kompozíciót. Franz Winzinger például egy 1967-ben megjelent cikkében Albrecht Altdorfer Budapesten őrzött, a Praun-gyűj-

teményből származó *Szent Borbála*-rajzáról (1. kép)¹⁴ írva azt feltételezte, hogy a művész erről a kompozícióról egy sajátkezü tükörképes rajzmásolatot is készített.¹⁵ Winzinger egy a berni Kunstmuseumban őrzött műre alapozta azt az elképzelését, hogy Altdorfer vonalról vonalra újra megrajzolta egy-egy művét – akár tükörképesen is –, hogy a gyűjtők kívánságainak eleget tegyen. Mivel Winzinger valójában Johann Gottlieb Prestel aquatintáját vélte Altdorfer eredeti rajzának (2. kép), elmélete teljesen megalapozatlan.

Murr katalógusa több évtizedes munka eredményeként 1797-ben jelent meg Nürnbergben, francia nyelven.¹⁶ A szerző által feljavított művésznevek és előkelő provenienciák ellenére évekig nem jelentkezett olyan vevő, aki ajánlatával megközelítette volna a család várakozásait. A gyűjteményt végül teljes egészében Johann Friedrich Frauenholz és két társa vásárolta meg 1801-ben összesen 37 700 guldenért.¹⁷

Murr a metszeteket és a tizenegy dobozban tárolt rajzokat csak részben sorolta fel tételesen, bizonyos csoportokat pedig sommásan említett, például Hans Hoffmann százötvenkilenc rajzát.¹⁸ Frauenholz viszont az eladás esélyeit növelendő szükségesnek tartotta, hogy e két gyűjteményi egységet külön jegyzékekben mutassa be. A metszetekről 1802-ben, a rajzokról 1804-ben publikált egy-egy katalógust, ugyancsak franciául.¹⁹ Az 1804-es jegyzék döntőnek bizonyult a Praun-gyűjtemény rajzainak rekonstrukciójában, ugyanis Katrin Achilles-Syndram berlini kutató felfedezte, hogy a Szépművészeti Múzeumban őrzött rajzok egy csoportjának verzóján olyan szám található, amely megegyezik Frauenholz rajzkatalógusának sorszámaival. Achilles-Syndram kutatásai előtt a budapesti gyűjteményben csupán azokról a darabokról lehetett biztosan tudni, hogy egykor Praun tulajdonában voltak, amelyek tételesen szerepelnek Murr katalógusában, mert a Frauenholz rajzjegyzék alig volt ismert a szakirodalomban.

A számokkal megjelölt egyes rajzokon kívül Frauenholz katalógusában is előfordulnak sommásan említett

Paul de Praun à Nuremberg: Gravés d'après les originaux de même grandeur. Nürnberg, 1780; Uő: *Dessins des meilleurs peintres d'Italie, d'Allemagne et des Pays-Bas tirés de divers célèbres cabinets: gravés d'après les originaux de même grandeur.* Frankfurt am Main, Hüsgen, 1782.

14 Toll, fekete tinta, fedőfehér, zölden alapozott papír, 161×123 mm. Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 23. Franz WINZINGER: *Albrecht Altdorfer. Die Zeichnungen.* München, Piper, 1952. No. 62.

15 Franz WINZINGER: *Studien zum Sebastiansaltar in St. Florian. In: Werden und Wandlung. Studien zur Kunst der Donauschule.* Hg. von Kurt HOLTER–Otto WUTZEL. Linz, Oberösterreichischer Landesverlag, 1967. 68. 7. jegyzet.

16 Christophe Theophile de MURR: *Description du cabinet de Monsieur Paul de Praun à Nuremberg.* Nürnberg, Chez Jean Théophile Schneider, 1797.

17 ACHILLES-SYDRAM 1994b (ld. 1. j.) XX.

18 MURR 1797 (ld. 16. j.) 53, portefeuille Cc.

19 Johann Friedrich FRAUENHOLZ: *Catalogue des estampes avec une partie de dessins, de manuscrits et de livres qui se trouvent dans le cabinet appartenant ci-devant à Monsieur Paul de Praun à Nuremberg.* Nürnberg, 1802; Uő: *Catalogue d'une collection de dessins de peintres italiens, allemands et des Pays-Bas qui se trouvent dans le célèbre cabinet de Mr. Paul de Praun.* Nürnberg, 1804.

3. **Martin Schongauer után:** *Jézus születése*, 15. század vége, Besançon, Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie

rajzsoportok, amelyek tartalmának rekonstrukciója részben spekulatív.²⁰ Achilles-Syndramnak végül négy-százhatvanegy rajzot sikerült azonosítania a Frauenholz-katalógusban említett hétszáznyolc lapból Budapesten, illetve más gyűjteményekben. Az azonosított rajzok közül nem mindegyik található ma a Szépművészeti Múzeumban, annak ellenére, hogy Esterházy Miklós csaknem az egész műtárgycsoportot megvásárolta Frauenholtztól. Egy-egy fontosabbnak ítélt darabot a

nürnbergi műkereskedő már az eladás előtt kiemelt a mappákból, hogy azokat egyenként kedvezőbbben értékesítse. Ennél nagyobb veszteség érte azonban a gyűjteményt már abban az időben, amikor az Esterházy család birtokában volt. A kollekción Miklós herceg halála után gondozó kusztoszok egyike, Joseph Altenkopf bécsi festő az 1850-es évek közepén negyven értékes festményt és jó néhány kiemelkedő kvalitású rajzot, illetve metszetet lopott el, amelyeket eladott.²¹

²⁰ Például Hans Hoffmann száz rajza: FRAUENHOLZ 1804. (ld. 19. j.) 24. No. 73.

²¹ Altenkopf 1855. január 1-jétől 1856. július végi letartóztatásáig volt a gyűjtemény kusztosza. A veszteségek között 61 Dürer-metszet, Lucas van Leyden 81 metszete és Rembrandt 98 rézkarca is szere-

4. Ismeretlen művész: A selyemszál feldolgozása, 16. század második fele, Budapest, Szépművészeti Múzeum

Ezek az Esterházy-bélyegzővel ellátott művek ma részben ismeretlen helyen vagy különféle gyűjteményekben vannak. Az egykor Hieronymus Boschnak tulajdonított, ma műhelymunkaként számontartott *A fősvény halála* című rajz például a Louvre-ban található, a bal alsó sarkában az Esterházy-bélyegzővel.²² A már ismert darabok sorát egy további rajzzal egészíthetjük ki: a Murr és Frauenholz katalógusában is Schongauer neve alatt külön sorszámmal, *Jézus születése* címmel feltüntetett tétel a ma Besançonban őrzött, Schongauer utáni má-

solattal azonosítható, amelynek a jobb alsó sarkában látható Esterházy-bélyegző bizonyítja, hogy egykor Miklós herceg tulajdonában volt (3. kép).²³ Az NE betűkből álló bélyeg mellett egy egylegőre azonosítatlan gyűjtőt rejtő P. jelű bélyegző is van. Mindeddig csupán három rajz volt ismert, amelyen ugyanez a P. bélyeg szerepel, mindhárom Altenkopf tulajdonította el az Esterházyaktól. Közülük kettő a Praun-kollekcióból származik: Dürer *A három katona* című lapja²⁴ jelenleg a berlini Kupfestichkabinettben van, és ugyancsak Dürer műve

pelt. Altenkopf Heinrich Esterle bécsi zugkereskedőnek adta el a lopott műveket. MELLER Simon: *Az Esterházy képtár története*. Budapest, Az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum kiadása, 1915. LXVIII–LXIX.

22 Fritz KORENY, unter Mitarbeit von Gabriele BARTZ–Erwin POKORNY: *Hieronymus Bosch: die Zeichnungen*. Turnhout, Brepols, 2012. 242. No. 18. Koreny a Louvre-beli rajzot „a Prado-beli Szénásszekér festőjének műhelye”-ként határozta meg. Vitatott azonban, hogy „a Prado-beli Szénásszekér festője” elkülöníthető-e Hieronymus Boschtól. A Pradóban 2016-ban megrendezett Bosch-kiállítás a *Szénásszekér* triptichon Bosch sajátkezü műveként szerepelt. *Bosch*.

The 5th Centenary Exhibition. Ed. by Pilar SILVA MAROTO. Exhibition Catalogue, Madrid, Museo Nacional del Prado. London, Thames & Hudson, 2016. 283–291. No. 35.

23 Toll, fekete tinta, 185×205 mm, Besançon, Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie, Inv. D.278. MURR 1797. (*Id.* 16. j.) 57. No. 3. A tudomás szerint publikálatlan rajz fotója a Louvre rajzgyűjteményének archívumában található.

24 Toll, sötétbarna tinta, 220×160 mm, Berlin, SMPK Kupferstichkabinett, Inv. KdZ 2. Friedrich WINKLER: *Die Zeichnungen Albrecht Dürers*, I. Berlin, Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, 1936. No. 18; ACHILLES-SYNDRAM 1995. (*Id.* 1. j.) No. Z 238.

a ma Rotterdamban őrzött *Címerpajzs kályha mellett ülő férffival*.²⁵ Az előbbi rajz verzóján van az Esterházy-bélyeg és a P. betű is, az utóbbin viszont a rektón úgy, hogy a NE gyűjtőbélyegre rápecsételték a P.-t. Ugyanez a betű látható Leonardo egyik, ma a British Museumban őrzött lapján, amely különösen fájdalmas vesztesége az Esterházy-kollekciónak. A rektóján és a verzóján egyaránt a *Madonnát a macskával játszó gyermek Jézussal* ábrázoló rajz²⁶ nem a Praun-gyűjteményből, hanem Cesare Poggitól került Esterházy Miklóshoz. A fekete P.-t itt is az Esterházy-bélyeg fölé helyezték: a betűt körülvevő halvány négyzet nem ehhez, hanem a gondosan kitörölt Esterházy-gyűjtőjegyhez tartozott.

A besançoni Schongauer-másolat bal alsó sarkában a mű további sorsát tükröző bélyegzők láthatók. A körben GJ jelű, amely Jean-François Gigoux (1806–1894) tulajdonost fedi fel, mellette pedig a besançoni Szépművészeti és Régészeti Múzeum bélyegzője a rajz mai őrzési helyét jelöli. Gigoux kollekciója 1883-ban került a besançoni múzeumba.²⁷ A műtárgyiacon időnként ma is felmerülnek Esterházy-bélyegzővel ellátott mester-rajzok, amelyeket nagy valószínűséggel Altenkopf tulajdonított el a gyűjteményből.²⁸

A Schongauer-másolat mellett a közelmúltban további huszonhárom tollrajzzal bővült a Katrin Achilles-Syndram által azonosított Praun-gyűjteménybeli rajzok listája.²⁹ A Murr jegyzékében a német művek sorában, a Frauenholz-katalógusban meglepő módon Jacopo Barbarinak tulajdonított rajzok között olvasható egy összefoglaló tétel a selyemkészítés folyamatát bemutató huszonegy rajzról.³⁰ Valójában huszonhárom műről van szó, amelyek a Szépművészeti Múzeumban található (4. kép). Az olasz vízjelű papírra³¹ készült, egye-

lőre ismeretlen előkép után másolt kompozíciók nem tartoznak a gyűjtemény kvalitásos lapjai közé. A selyemkereskedő Paulus Praun érdeklődését az ábrázolt téma kelthette fel a sorozat íránt.

Katrin Achilles-Syndram alapos kutatásai után az újabb Praun-eredetű művek azonosításán kívül azt érdemes vizsgálni, hogy Paulus Praun már eddig tisztázott vásárlási forrásai mellett további rajzokról vagy rajzcsoportokról is meg lehet-e állapítani, honnan kerültek a gyűjtő birtokába. A Budapesten őrzött, Prauntól származó négyszáztizenhét lap közül kétszázharminc a német iskolához tartozik, mindössze tíz tulajdonítható németalföldi művészeknek, a többi pedig itáliai mű. A német rajzok között – a továbbiakban csupán erről a műtárgyegyüttesről lesz szó – több összefüggő csoport is elkülöníthető, ami arra utal, hogy nem külön-külön, hanem nagyobb egységenként kerültek Praunhoz. Hét rajz Schongauer-követők 15. század végi műve, részben az ő rézmetszetei utáni másolatok, részben egyes kompozícióinak variációi.³² Idetartozott az említett besançoni lap is. Egy következő csoportot alkot Hans Lautensack 16. század közepi nürnbergi művész hét datált és szignált tájrajza – egy vázlatkönyv lapjai –, amelyek azért különlegesek, mert a művész jelzett rajzai igen ritkák.³³ Ugyancsak nagyobb egységet alkotnak Wolf Huber sajátkezű kompozíciói és az ő tájábrázolásai utáni másolatok, részben egyes kompozícióinak variációi, összesen huszonkét mű.³⁴ A két legnagyobb összefüggő rajzcsoportot a Dürer-másolóként és -utánczóként ismert, a 16. század második felében élt Hans Hoffmann ötven rajza³⁵ és a század első felében alkotott Augustin Hirschvogel ötvenhárom – vadászcímereteket ábrázoló – üveglapterve jelenti.³⁶

25 Toll, sötétbarna tinta, 230×185 mm, Rotterdam, Museum Boijmans van Beuningen, Inv. D. I. 135. WINKLER 1936 (ld. 24. j.) I. No. 41 (rektó) és 43 (verzó); ACHILLES-SYNDRAM 1995. (ld. 1. j.) No. Z 239.

26 Toll, barna tinta, 132×96 mm, London, The British Museum, Inv. 1856-6-21-1. Arthur EWART POPHAM–Philip POUNCEY: *Italian Drawings in the Department of Prints and Drawings in the British Museum: The fourteenth and fifteenth centuries*, I–II. London, Trustees of the British Museum, 1950. No. 97.

27 Frits LUGT: *Les marques de collections de dessins & d'estampes*. Amsterdam, Vereenigde drukkerijen, 1921. No. L.1164.

28 Legutóbb pl. ifj. Jan Brueghel *Falusí jelenet* című – Esterházy-bélyegzővel ellátott – rajza a bécsi Dorotheum aukcióján szerepelt. *Master Drawings, Prints before 1900, Watercolours, Miniatures*, 28. 04. 2014. Wien, Dorotheum, 2014. Lot No.141.

29 Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 1615–1637. (A rajzok technikája: toll, barna tinta, több lapon vörös krétával kiegészítve. A 4. képen reprodukált lap: 276×410 mm, ltsz. 1625.) *Memorial book of the International Exhibition of Economic History*. Amsterdam, De Bussy, 1929. No. 44, 45; RÉVÉSZ–ALEXANDER Magda: Nemzetközi gazda-

ságtörténeti kiállítás Amsterdamban. *Magyar Művészet*, 5. 1929. 326; Walter ENDREI: La transformation de la soie vue à travers une série d'esquisses du XVIe siècle. In: *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*. [Toulouse] Privat [1973]. 207–220, 1–11. kép.

30 MURR 1797. (ld. 16. j.) 59, portefeuille Hh; FRAUENHOLZ 1804. (ld. 19. j.) 27, No. 102; ACHILLES-SYNDRAM 1995. (ld. 1. j.) 142. A szerző az ismeretlen helyen lappangó művek között sorolja föl a rajzsortozatot.

31 Az 1618 leltári számú lap vízjele például körbe zárt kéz, a kör tetején hatágú csillaggal. Hasonló Heawood No. 2544-hez (Róma, 16. század második fele). Edward HEAWOOD: *Watermarks mainly of the seventeenth and eighteenth centuries*. Hilversum, Paper Publications Society, 1969. 3, 23.

32 ACHILLES-SYNDRAM 1994a (ld. 1. j.) No. 2.

33 Uo. No. 54–55.

34 Uo. No. 42–47.

35 Szilvia BODNÁR: Hans Hoffmanns Zeichnungen in Budapest. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32. 1986. 73–121.

36 Jane S. PETERS: *Augustin Hirschvogel: The Budapest Series of Hunts and*

5. **Sebald Beham: Január**, 1530–1540 körül
Braunschweig, Herzog-Anton-Ulrich-Museum

6. **Sebald Beham után: Január**, 1530–1540 körül
Budapest, Szépművészeti Múzeum

Egyértelmű, hogy műhelyhagyatékként kerültek Praunhoz, amire a rajzcsoporthoz összetétele alapján lehet következtetni. Hoffmann művei között több vázlatos kompozíció és befejezetlen darab is van, Hirschvogel terveinek műhelybeli alkalmazását a tervek nyomán festett üvegablakok is bizonyítják, amelyek közül ma tizenhat azonosítható,³⁷ de a lapokon látható pecsétek, foltok is mutatják, hogy a műhely használatában voltak. A többi Praun-eredetű német rajz funkció szerinti vizsgálatából kirajzolódik, hogy további, közel félszáz lap is üvegablakterv. Ezek közül jó néhányról a Budapesten őrzött korai német rajzok most folyó kutatása során bizonyosodott be, hogy az Augustin Hirschvogel-rajzokhoz hasonlóan a nürnbergi Hirschvogel üvegablakfestő-műhelyből származnak. Az egyik rajzsorozat vizsgálata betekintést enged a Hirschvogel-műhely működésének gyakorlatába is. A Buda-

pesten őrzött művek között van tizenkét kör alakú hónapábrázolás, amelyek Sebald Beham Braunschweigben, a Herzog-Anton-Ulrich-Museumban található rajzai³⁸ alapján készült egyszerűsített, a körvonalakra szorítózkodó másolatok.³⁹ Beham kompozíciói hozzávetőleg 200 mm átmérőjűek, az egyszerűbb budapesti kópiák feleakkorák, 100 mm átmérővel. A *Január* hónap ábrázolásán egy kályha mellett békésen étkező pár jelenete látható (5. kép). Az egyszerűsítés miatt a másolatról lemaradt a gyerek és a kutya, közelebb került a nőalak fejéhez a *Vízöntő* zodiákus jele, valamint csökkent a távolság az asztal és a kályha között is (6. kép). A coburgi Callenberg-kastély hercegi gyűjteményében két kerek üvegablak található, amelyek Beham braunschweigi rajzai nyomán a Hirschvogel-műhelyben készültek 1540 körül.⁴⁰ Mindkét jelenet, így a *Január* hónapé is, pontosan követi az előképet, és a mé-

Other Early Drawings. University of Wisconsin-Medison, 1976 (disszertáció, kézirat); Uő: Early Drawings by Augustin Hirschvogel. *Master Drawings*, 17. 1979. 359–392.

37 Szilvia BODNÁR: Stained Glass Roundels after Augustin Hirschvogel's Budapest Series of Hunts / Augustin Hirschvogel budapesti vadászatsorozata és a rajzok nyomán festett üvegablakok. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts / A Szépművészeti Múzeum Közleményei*, 116–117. 2012. 69–82, 237–245.

38 Toll, fekete tinta, szürke lavírozás, átmérő: 200-208 mm. Braun-

schweig, Herzog-Anton-Ulrich-Museum, Inv. Z 11–22. Christian von HEUSINGER: *Die Handzeichnungssammlung*, III. Braunschweig, Herzog-Anton-Ulrich-Museum, 1992. 287–288.

39 Toll, fekete tinta, átmérő: 100 mm. Budapest. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 266–277. Teréz GERSZI: Une série de dessins allemands du XVIe siècle représentant les travaux de mois / Egy hónapábrázolásból álló német sorozatról. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts / A Szépművészeti Múzeum Közleményei*, 11. 1957. 51–60, 111–122.

40 Ewald JEUTTER–Birgit CLEEF-ROTH: *Licht und Farbe: eine Glasgemäl-*

7. **Sebald Beham után:** *Április*, 1530–1540 körül
Budapest, Szépművészeti Múzeum

8. **Hirschvogel-műhely:** *Április*, 1530–1540 körül
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

9. **Sebald Beham után:** *Június*, 1530–1540 körül
Budapest, Szépművészeti Múzeum

10. **Hirschvogel-műhely:** *Június*, 1530–1540 körül
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

11. **Sebald Beham után:** Július, 1530–1540 körül
Budapest, Szépművészeti Múzeum

12. **Hirschvogel-műhely:** Július, 1530–1540 körül
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

13. **Sebald Beham után:** Augusztus, 1530–1540 körül
Budapest, Szépművészeti Múzeum

14. **Hirschvogel-műhely:** Augusztus, 1530–1540 körül
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

15. **Sebald Beham után:** November, 1530–1540 körül
Budapest, Szépművészeti Múzeum

16. **Hirschvogel-műhely:** November, 1530–1540 körül
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

retük is megegyezik. Hartmut Scholz a közelmúltban publikált egy szintén a Hirschvogel-műhelyben 1538-ban és 1539-ben készült, német magángyűjteményben lévő másik üvegablak-sorozatot is, amelynek darabjai ugyancsak Beham braunschweigi rajzai nyomán készültek. A coburgi kör alakú hónapábrázolásokkal szemben ez a sorozat téglalap formájú, és ebben az esetben mind a tizenkét jelenet szinte teljesen épen fennmaradt.⁴¹ A rajzétől eltérő formátum miatt erről a januári jelenetről is lemaradt a gyermek, de a többi részlet megegyezik az előképpel. Az üvegablakok létezése bizonyítja, hogy Sebald Beham rajzai a Hirschvogel üvegablakfestő-műhely mintalapjai közé tartoztak. Nyilvánvalóan ugyanott másolta le a jeleneteket a műhely egyik ismeretlen mestere, és ezek a ma Budapesten őrzött kópiák is az üvegablaktervek közé kerültek, amelyek alapján további üvegablakok készültek. Ezt

igazolja a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum-ban őrzött öt kerek üvegablak is, amelyeknek előképei a budapesti kompozíciók (7–16. kép).⁴² Az április, június, július, augusztus és november hónapokat ábrázoló, a budapesti rajzokkal teljesen megegyező méretű ablakok ugyancsak a Hirschvogel-műhely termékei az 1530–1540 körüli időszakból.

Egy másik, négy kerek és nyolc négyszögletes kompozícióból álló, Sebald Beham köréhez köthető budapesti rajzsorozat⁴³ ugyancsak a Hirschvogel-műhelyre vezethető vissza, ugyanis fennmaradt az egyik lap nyomán a 16. század második felében, a Hirschvogel-műhelyben festett üvegablak, amely az említett kör alakú hónapábrázolásokhoz hasonlóan szintén a coburgi Callenberg-kastély gyűjteményében van.⁴⁴ A *Lázár feltámasztását* ábrázoló jelenet pontosan követi a budapesti rajz⁴⁵ sűrű tömeget érzékeltető elrendezését, de

desammlung des 15. bis 19. Jahrhunderts aus dem Besitz der Herzöge von Sachsen-Coburg und Gotha. Coburg, Stiftung der Herzog von Sachsen-Coburg und Gotha'schen Familie, 2003. No. 174–175.

41 Hartmut SCHOLZ: *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Mittelfranken und Nürnberg.* (Corpus vitrearum medii aevi, X/1.) Berlin, Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft, 2002. I. 525–532, II. 416–427. kép.

42 Áttetsző üveg, barna, fekete és ezüst-kloridos sárga festék, átmérő: kb. 100 mm. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Inv. MM 737–739, MM 748–749. Daniel HESS–Dagmar HIRSCHFELDER:

Renaissance, Barock, Aufklärung: Kunst und Kultur vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Nürnberg, Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 2010. No. 604.

43 ACHILLES-SYNDRAM 1994a (ld. 1. j.) No. 17–28.

44 JEUTTER–CLEEF–ROTH 2003 (ld. 40. j.) No. 121.

45 Toll, ecset, barna tinta, színes lavírozás, átmérő: 158 mm. Budapest, Szépművészeti Múzeum, Itsz. 46. ACHILLES-SYNDRAM 1994a (ld. 1. j.) No. 20.

az alakokat körülvevő tér tágasabb, és a két mű színhasználata is eltér.

Mindebből valószínűsíthető, hogy a Budapesten őrzött kétszázharminc Praun-provenienciájú német rajzból nem kevesebb, mint száz származhatott a Hirschvogel-műhelyből. Praun feltehetően akkor szerezte meg az üveglakterveket, amikor a műhelyt 1553-tól vezető Sebald Hirschvogel (aki Augustin Hirschvogel unokaöccse volt) 1589-ben bekövetkezett halálával a nürnbergi műhely feloszlott. Paulus Praun végrendeletének és a végakaratot két évszázadon át hűségesen betartó Praun családnak köszönhető, hogy a gyűjtemény a 19. század elejéig zárt egységben fennmaradt. A több mint négyszáz, Budapesten őrzött német és olasz rajzon kívül csupán még egy nagyobb egységről, háromszáztizenkét metszetről tudható, hogy ma a coburgi grafikai gyűjteményben van, mert e műveket Franz Friedrich Anton

von Sachsen-Coburg-Saalfeld közvetlenül Frauenholtztól vásárolta meg 1802-ben.⁴⁶

Az Altenkopf okozta érzékeny veszteségek ellenére a Praun-provenienciájú rajzok a legértékesebb részét képezik a Szépművészeti Múzeum korai német rajzanyagának. A mintegy négyszázötven darabra tehető 15–16. századi német rajzegyüttesnek a fele dicséri Paulus Praun ízlését, gyűjtőszenvédélyét és Esterházy Miklósét, aki az 1804 körüli években megvásárolta a tizenegy doboznyi rajzgyűjteményt.

Bodnár Szilvia PhD

művészettörténész

Szépművészeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény

szilvia.bodnar@szepmuveszeti.hu

46 Christian KRUSE: Druckgraphik aus dem Praunschen Kabinett im Kupferstichkabinett Franz Friedrich Antons von Sachsen-Coburg-Saalfeld. In: ACHILLES-SYNDRAM 1994b (I. j.) 25–41.

The Legacy of Nuremberg Workshops

Drawings from the Praun Collection in the Museum of Fine Arts, Budapest

Since the pioneering research of Katrin Achilles Syndram (publication of the inventories of the Praun collection; an exhibition shown in Nuremberg in 1994 as well as the reconstruction of the drawing section of the collection published in 1995) it is known that the cca. 10.000 objects assembled by the Nuremberg businessman Paulus II Praun (1548–1616) were acquired by the art dealer Johann Friedrich Frauenholz in 1801. The artworks (paintings, sculptures, drawings, prints, gems and coins) had been listed more or less detailed in two previous inventories (1616 and 1719) and then in a book written by Christoph Gottlieb von Murr in 1797. However Frauenholz realized that a new, more detailed catalogue of the prints and the drawings would considerably further their selling. So he published the list of the prints in 1802 and that of the drawings in 1804. Soon the drawings were acquired by Count Miklós Esterházy. With his collection, which was purchased by the Hungarian state in 1871, most of Praun's drawings came into the Budapest Museum of Fine Arts. Today more than 400 drawings are kept in Budapest with this early Nuremberg provenance. Our knowledge of the collection can be supplemented with some new research results. On the one hand 24 drawings can be added to the list of works that once belonged to Praun: a copy after Martin Schongauer, *The Nativity* (fig. 3), now in Besançon, which belongs to the group of works that were stolen by Joseph Altenkopf from the Esterházy collection in the mid 1850s, and a series of 23 drawings, kept in Budapest, by a

16th century anonymous artist describing the process of silk manufacturing (fig. 4).

On the other hand, it can be assumed that out of the 230 German drawings coming from the Nuremberg collection around 100 must have once belonged to the Nuremberg glass painting workshop of the Hirschvogel family. Praun tended to acquire larger groups of works from various sources. There has been no doubt that the 53 hunting scenes in Budapest by Augustin Hirschvogel came from the family's glass painting workshop, but some other drawings were never considered to have the same provenance. E. g. a cycle of drawings depicting the twelve months copied after Sebald Beham's compositions was even produced in the Hirschvogel workshop in order to save the motives. This is proven by the fact that there exist glass paintings made after both the models, i.e. after Sebald Beham's drawings (now preserved in Brunswick, fig. 5) and after the much smaller and simplified copies in Budapest (figs. 6–16).

Szilvia Bodnár

art historian

Museum of Fine Arts, Department of Prints and Drawings

szilvia.bodnar@szepmuveszeti.hu

TÁRGYSZAVAK

Gyűjteménytörténet, Nürnberg, üveglak-festészet, Szépművészeti Múzeum, 15–16. századi német rajzművészet, Paulus Praun, Esterházy Miklós, Martin Schongauer, Albrecht Dürer, Albrecht Altdorfer, Sebald Beham, Augustin Hirschvogel

KEYWORDS

History of collections, Nuremberg, stained glass painting, Museum of Fine Arts, Budapest, 15th–16th-century German drawings, Paulus Praun, Nicolaus Esterházy, Martin Schongauer, Albrecht Dürer, Albrecht Altdorfer, Sebald Beham, Augustin Hirschvogel